

ISSN 1829-2003

ՎԱՐԶԻԿ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՄԲՏԱՐԱԳԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԽԻՏԵԿՏՈՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՆՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE

VARDZK
DUTY OF SOUL

N 21

2025

Բաֆֆի Քորթոշյան
ԱՐԱՄՈ ԳՅՈՒՂԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ

էջ 1

Սաթենիկ Խուրշուդյան
ՎԻՍԱԳՐԵՐՆ «ԱԿՕՍ»-Ի ԷԶԵՐՈՒՄ

էջ 27

Բաֆֆի Քորթոշյան
ԽՆՉՈՐԵՍԿԻ ՍԲ. ՀՈՒԹՍԻՄԵ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԱՎԱՆԴԱՏԱՆ ԲԵՐՃԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐՆ ՈՒ ԲԵՐՃԱԳՐԵՐԸ

էջ 35

Աշոտ Հակոբյան
ՆՊԱՏ ԼԵՈՒՆ ԳԱԳԱԹԻ ՎԱՆՔԸ

էջ 39

Էմմա Արրահամյան
ՃԱԿՈՒՈՒ

էջ 45

Աշոտ Հակոբյան
ՓՐԿՎԱԾ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐ ՍԱԼՆԱՊԱՏԻ ՍԲ. ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՆՔԻՑ

էջ 61

Էմմա Արրահամյան
ՎԱՆԻ ՏԻՐԱՄԱՅՐ ՍԲ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԶԱՆԳԸ

էջ 63

Բաֆֆի Քորթոշյան
ԵԶՆԱԳՈՍԵՐՑԻ ՄԵԼԻՔ ՄԻՐԶԱԽԱՆԻ
ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՏԱՊԱՆԱԲԱՐԸ

էջ 64

N 21

2025

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱԶՍ

EDITORIAL BOARD

ԷՄՄԱ ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

EMMA ABRAHAMIAN

ՐԱՖԻ ԲՈՐԹՈՇՅԱՆ

RAFFI KORTOSHIAN

ՀԱՍՄԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

HASMIK HOVHANNISSIAN

ՀԱՄԱԿԱՐԳԶԱՅԻՆ ԶԵՎԱԿՈՐՈՂՆԵՐ

ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԼԻԱՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ-ԲՈՐԹՈՇՅԱՆ

Designers

ARMEN GEVORGIAN

LIANA

HOVHANNISSIAN-KORTOSHIAN

ԼՐԱՏՎԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱՎԱՆՍՆՈՂ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

RESEARCH ON ARMENIAN
ARCHITECTURE FOUNDATION
Engaged in Informational Activity

ՎԿԱՅԱԿԱՆ N 03U089223

ՏՐԿԱԾ 13.10.2010

Certificate No. 03U089223

Given 13.10.2010

ՀԱՄԱՐԻ ԹՈՂԱՐԿՄԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ
ՐԱՖԻ ԲՈՐԹՈՇՅԱՆ

Responsible for this issue
RAFFI KORTOSHIAN

ԵՐԵՎԱՆ, ՆԻԿՈԼ ԴՈՒՄԱՆ 16/1

Nikol Duman 16/1, Yerevan, RA

raa-am.org

armenianarchitecture.org

artsakhmonuments.org

✉ raayer@sci.am, raatransfer@yahoo.com

Հայկական ճարտարապետություն

Facebook ուսումնասիրող հիմնադրամ RAA Foundation

☎ 010 52 15 25

© ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

© Research on Armenian Architecture Foundation

ԵԶՆԱԳՈՄԵՐՑԻ ՄԵԼԻՔ ՄԻՐՉԱԽԱՆԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐԸ

Բաֆֆի Քորթոշյան

1720-ական թթ. երկրորդ կեսին Արցախը ենթարկվում է օսմանյան բանակի ավերիչ ներխուժումներին, որին հաջորդած աննախադեպ հալածանքների պատճառով հայաբնակ շրջանները՝ Ծար, Քաշաթաղ, Քաշունիք և Կովսական, գրեթե ամբողջությամբ դատարկվում են¹: Այդ բռնագաղթի մասին է անուղղակիորեն վկայում Իրանի Նոր Ջուղայի հայկական գերեզմանոցում մեր² կողմից 2012 թ. ուշադրության արժանացած Քաշաթաղի շրջանի եզնագոմերցի մելիք Միրզախանի նորահայտ տապանաքարը:

Վերջինս 1696 թ. դեռևս իր տիրություն էր, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 6725 ձեռագիր Մաշտոցում նա հիշվում է Եզնագոմեր գյուղի³ «առաջնորդ» տանուտեր⁴:

Տապանաքարի՝ ԺԸ դարի հակիրճ արձանագրությունը կարևոր է նաև նրանով, որ այն անվանափոխված⁵ գյուղի պատմական հայկական ան-

Մելիք Միրզախանի տապանաքարը (լուս.՝ Ա. Հակոբյանի (ՀՃՈԻ), 2012 թ., գրչ.՝ Հ. Ղազարյանի (ՀՃՈԻ), 2022 թ.)

վանման ևս մեկ հիշատակությունն է, առաջինը՝ 1696 թ.⁶, երկրորդը՝ 1730 թ.⁷:

Ուղղանկյունաձև տապանաքարի երեսին փորագիր եռատող արձանագրությունն է.

Եզնագոմարցի մելիք Միրզախանին:

Հրատ. առաջին անգամ:

Ծանոթ. ըստ պատմական տեղեկությունների և ոճական անսովորահատկությունների՝ այն թվագրում ենք ԺԸ դարի սկզբով:

1 **Քալայան Վ.**, Արցախի պատմություն, Երևան, 2002, էջ 151-170: **Կարապետյան Ս.**, Հայ մշակույթի հուշարձանները Խորհրդային Ադրբեջանին բռնակցված շրջաններում, Երևան, 2001, էջ 12 և 126: **Նույնի՝** Արցախ քարտեզագիրք, Երևան, 2016, էջ 2: Տե՛ս նաև **Յովհաննիսյան Ա.**, Պետրոս դի Մարգիս Գիլանենց, Վաղարշապատ, 1916, էջ 16:
2 ՀՃՈԻ հիմնադրամի արշավախումբ՝ Էմմա Աբրահամյան, Բաֆֆի Քորթոշյան և Աշոտ Հակոբյան:
3 Գյուղում առկա պատմական հուշարձանների հետքերը վկայում են, որ այն հայաբնակ է եղել մինչև ԺԸ դարի սկզբները (**Կարապետյան Ս.**, Հայ մշակույթի հուշարձանները..., էջ 127): Ուշագրավ է գյուղի հյուսիսային կողմում գտնվող ԺԷ-ԺԸ դդ. թվագրվող տանուտիրոջ կամ քահանայի երկսենյականոց տունը (նշվ. աշխ., էջ 128), որը, մեր կարծիքով, ամենայն հավանականությամբ, մինչև բռնագաղթը պատկանել է մելիք Միրզախանին:
4 **Յակոբեան Ա.**, Հակարիի վերնահովտի նորայայտ վիմագրերը. Բ «Արևելագիտական ժողովածու», 2009, № 27, էջ 237, 250: Հարկ է նշել, որ ձեռագրի հիշատակարանից հստակ չէ, թե մելիք Միրզախանը Եզնագոմեր գյուղի⁶, թե՞ Ալբաուտ գավառի «առաջնորդն» էր (**Յակոբեան Ա.**, նշվ. հոդվ., էջ 250), որն արդեն վերջնականապես պարզվում է այս նորահայտ տապանագրով:
5 Եզնագոմեր գյուղը ցարական քարտեզներում և ուշ ժամանակի գրականության մեջ հանդիպում է Ղարաբեշիչ անվանաձևով: Խորհրդային տարիներին այն վերանվանվել է Լեռնիքյանը (**Կարապետյան Ս.**, Հայ մշակույթի հուշարձանները..., էջ 127): Արցախի Հանրապետության ժամանակաշրջանում՝ 1994-2020 թթ., հիշվում է Լեռնահովիտ և Եզնագոմեր տարբերակներով: 2020 թ.-ից անցնելով Ադրբեջանի հսկողության տակ՝ վերանվանվել է Քարակեչիլ:
Հարկ է նշել՝ կան բազմաթիվ փաստեր առ այն, որ հայկական բնօրրան ներթափանցած և բնակություն հաստատած քոչվոր տարբեր ցեղեր ժամանակի ընթացքում, իրենց մայրենիի հնչյուններին համահունչ, աղավաղել կամ հիմնովին փո-

խել են բնակավայրերի հայկական պատմական անվանումները: Այդ գործընթացը, սակայն, պետական քաղաքականության է վերածվում հատկապես Օսմանյան կայսրության մայրամուտին և շարունակվում է Թուրքիայի Հանրապետության օրոք՝ հատկապես 1950-ական թթ. (Այդ մասին տե՛ս **Պողոսյան Ն.**, Պատմական Հայաստանի տեղանունների թուրքացումը, «Սիոն», 2001, № 4-6, էջ 141-147: **Մահակյան Լ.**, Հայկական տեղանունների թուրքացման քաղաքականությունը Օսմանյան կայսրությունում և հանրապետական Թուրքիայում, «Վեմ» համահայկական հանդես, 2010, № 1, էջ 83-96: **Nisanyan S.**, Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Değiştirilen Yeradları, İstanbul, 2011): Ադրբեջանում մնամատիպ քաղաքականություն «գործի է դրվել» դեռևս խորհրդային տարիներին և շարունակվում է առ այսօր:
6 Հիշվում է ՄՄ թիվ 6725 ձեռագիր Մաշտոցի 1696 թ. հիշատակարանում (**Յակոբեան Ա.**, նշվ. հոդվ., էջ 237):
7 Գյուղը հիշատակվում է Օրբելյանի «Ժամանակագրություն» հավելվածում. այն Տաթևի վանքի նոր հարկացուցակում (1730 թ.) առավելագույն պտղահարկ մուծող 6700 միավոր, գյուղ էր, որն ինքնին գյուղի բազմամարդության վկայությունն է (Ժամանագրություն **Մտեփանոսի Օրբելյանի** (հավելված), Երևան, 1942, էջ 42: **Կարապետյան Ս.**, Հայ մշակույթի հուշարձանները..., էջ 127: **Յակոբեան Ա.**, նշվ. հոդվ., էջ 236): Ըստ այլ աղբյուրի՝ Տաթևի վանքի նոր հարկացուցակը նշվում է 1781 թ. (**Հակոբյան Թ., Մելիք-Քալաշյան Մտ., Քարտեզյան Հ.**, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 169-170):

ՇՆՈՐՀԼԿԼՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆՔ ՀԼՅՏՆՈՒՄ

○ ՆՅՈՒՋԼԿԼ ԼՃԼԿՕՈՒԹՅԱՆ ՀԼՄԸՐ

- «Գալուստ Գյուլբենկյան» հիմնարկությանը
- «Յ. Յոզևանյան» ընտանեկան հիմնադրամին
- ՅԾՈՒ հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի անդամ Մարգրիտ Յախնազարյանին
- ՅԾՈՒ հիմնադրամի գիտական խորհրդի անդամ Յոզևան Սիմոնյանին

○ ՏԵԽՆԻԿԼՅՈՎ ԼՊԸՀՈՎԵԼՈՒ ՀԼՄԸՐ

- «Save Armenian Monuments» կազմակերպությանը
- «Յգորացնենք Յայաստանը» բարեգործական կազմակերպությանը
- ՅԾՈՒ հիմնադրամի բարեկամ Վահագն Նազարյանին

○ ԼՈՒՍԸՆԿԱՐՆԵՐԻ ՀԼՎԼՔԼՅՈՒՒ ՆՎԻՐԵԼՈՒ ՀԼՄԸՐ

- Չափեն Սարգսյանի ընտանիքին
- Յարություն Խաչատրյանին
- Միհրան Ղազարյանին
- Ժան-Կլոդ և Շանթել Յոթելիեներին
- Սամվել Այվազյանին
- Լեռնիկ Յովհաննիսյանին

○ ՀԼԶՎԼԳՅՈՒՏ ԳՐԲԵՐ ՆՎԻՐԵԼՈՒ ՀԼՄԸՐ

- Ժիրայր Քոչարյանին
- Յոզևան Սիմոնյանին

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՒՄԱԿՈՐ
ԳԳ ԿԳՄ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԳՐԱՏԱՐԱԿՎԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ
ԳՈՒՄԱԿՈՐՆԵՐ

RAA-USA

և

Գ. ԳՈՒՄԱՑՄԵՆ
ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԳՈՒՄԱԿՐԱՄԵՆ

ԳՆՅԱԿԱՆ
ՏՆՐՏԱՐԱԿՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄԱՍՈՐԳ ԳՈՒՄԱԿՐԱՄԵՆ
RESEARCH ON ARMENIAN
ARCHITECTURE

ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
2025

ISSN 1829-2003

25001 >

9 771829 200001

